

**TARBIYA – ZIROATGOH, HOSILI – BILIM JADID PEDAGOGIKASIDA
“TURKIY GULISTON YOXUD AXLOQ” ASARI****Parpiyev Odil Olimovich,**

Qo‘qon universiteti Ta‘lim kafedrası katta o‘qituvchisi

Pozilov Hamidjon Ikromjon o‘g‘li

Qo‘qon universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi, 4-kurs talabasi

*“Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”¹.***Abdulla Avloniy**

Annotatsiya: Abdulla Avloniyning «Turkiy Guliston yoxud axloq» asari, o‘zbek pedagogikasining tarbiya bobidagi eng ko‘p murojaat qilinadigan asarlaridan biridir. Bu asar Avloniyning nafaqat o‘z davridagi, balki bugunning yoshlarini ham yangicha yo‘nalishda o‘qitish va milliy ruh asosida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo‘lgan, pedagogik xususiyatga ega namunalardan biridir.

Asarning mazmuni yoshlarni ma‘rifatga chorlash, axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish, sharqona, ko‘p milliy an‘analarimiz ruhidagi tarbiya ishlarining yo‘l-yo‘riqlarini talqin etishga asoslangan. Unda vatanparvarlik, ma‘rifatparvarlik va milliy ozodlik taronalari alohida o‘rin tutadi. Uning deyarli barcha asarlarida ilm-marifatga e‘tiborsizlikni qoralab, ma‘rifatli va ilmi bo‘lishga targ‘ib qiladi va bu, har bir xalqning taqdiri va taraqqiyotini belgilab berishini e‘tirof etadi.

Asarda «Axloq», «Tarbiya», «Yaxshi xulqlar», «Yomon xulqlar» deb nomlangan mavzular hayotiy misollar yordamida keng yoritilgan bo‘lib, ushbu maqolamiz orqali undan “Tarbiya” fani darsligi sifatida yanada kengroq foydalanishimiz mumkinligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: jadid maktabi, ta‘lim-tarbiya, axloq, pedagog, ma‘rifat, milliy uyg‘onish ruhi, “Jamiyati xayriya”, iffat, hayo, isrof, vatanparvarlik g‘oyasi, loqaydlik, namimat, johillik, vatan saodati, ijtimoiy muammo, yaxshi va yomon xulqlar.

Abdulla Avloniy jadid adabiyotining yorqin namoyondalaridan biri, pedagog, ijodkor va taniqli jamoat arbobi sanaladi. O‘tgan asrimizning boshlarida o‘zbek matbuoti va adabiyoti, shuningdek, marifat va maorifini Abdulla Avloniysiz tasavvur etish bo‘lmaydi.

Yoshligidan qiyinchiliklarga qaramay zehni o‘tkir Abdulla tirishqoqligi, shijoat va g‘ayrati, intiluvchan va qiziquvchanligi sabab doimo o‘qishga, ilm olishga chanqoqlik bilan yashadi. Turkiston, Tatariston, Kavkazda nashr etiluvchi qator gazeta va jurnallarni kuzatib borish uning dunyoqarashi shakllanishida muhim omil bo‘ldi².

Umri davomida vatan va millat kelajagi uchun ilm-ma‘rifat sohasida ko‘plab xizmatlar qiladi. Avloniy 1904-yilda Toshkentning Mirobod mahallasida yangi yo‘nalishdagi jadid maktabini ochib, o‘zi unga mudirlik va o‘qituvchilik qiladi. 1909-yilda kambag‘al, yetim-yesirlarga ko‘mak beruvchi “Jamiyati xayriya” degan uyushmani tashkil etadi³.

¹ <https://hikmatlar.uz/quote/1139>

² <https://ziyomaskan.uz/wp-content/uploads/2018/05/ABDULLA-AVLONIYNING-HAYOTI-VA-IJODI.doc>

³ <http://jadidlar.uz/jadids/abdulla-avlonii-10>

U pedagog sifatida ta’limni hayot, turmush bilan bog’lashga intilib, bir dars bilan boshqasi o’rtasida muayyan tanaffusni, bir sinfdan ikkinchisiga o’tishdagi imtihonni joriy etadi, ta’lim tizimining yo’nalishlarini kengaytirish hamda kuchaytirishga alohida e’tibor beradi.

Uning “Birinchi muallim” (1909), “Ikkinchi muallim” (1912) nomli darsliklari hamda “Turkiy Guliston yoxud axloq” (1913) nomli qo’llanmasi o’z davrida yoshlarni yangicha yo’nalishda o’qitish va an’anaviy milliy ruh asosida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo’ldi desak, hech mubolag’a bo’lmaydi. Uning besh to’plamdan iborat “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” (1909-1919) maktablarda qo’llanma vazifasini o’tagan⁴.

Abdulla Avloniyning shoir sifatidagi ko’plab she’rlarida vatanparvarlik, ma’rifatparvarlik va milliy-ozodlik taronalari alohida o’rin tutadi⁵.

U ko’plab she’rlarida el ichida hukm surib kelayotgan ilm-marifatga e’tiborsizlikni qattiq qoralab, ma’rifatli va ilmi bo’lish har bir xalqning taqdiri va taraqqiyotini belgilaydigan omil ekanligini ta’kidlaydi.

Avloniyning she’r, qo’shiq darsliklaridan tashqari “Advokatlik osonmi?”, “Pinsk”, “Biz va Siz”, “Ikki muhabbat”, “Portugaliya inqilobi” kabi bir qator pyesalari o’zbek dramaturgiyasining shakllanishida munosib o’rin tutgan.

Abdulla Avloniyning 1913-yilda “Turkiy Guliston yoxud axloq” nomli o’z davrining maktab o’quvchilari uchun qo’llanma tarzida yozgan asari asr tonggi o’zbek badiiy pedagogikasi tarixida o’ziga xos o’ringa ega⁶.

Asarning tub mohiyatini yoshlarni ma’rifatga chorlash, sharqona, ko’p milliy an’analarimiz ruhidagi tarbiya ishining yo’l-yo’riqlarini talqin etish, ayni vaqtda, ta’lim-tarbiya sohasida yangi asrning ilg’or talablarini qo’yish, axloq muammolarining shaxs kamoloti va jamiyat ravnaqidagi o’rnini yoritish tashkil etadi. Abdulla Avloniy o’z asarida yaxshi va yomon xulq, ruh, fikr, axloq, o’y va maktab tarbiyalari haqida mulohaza yuritar ekan, ularning har biridagi o’ziga xos tomonlarni ochib berishga harakat qilgan. Uning o’qish, o’qitish, tarbiya ishlarida davr talabi asosida islohotni amalga oshirish nihoyatda zarur degan fikrni o’z zamoni uchun ham, bugungi kun uchun ham qimmatlidir. “Alhosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir”, deb yozadi Avloniy.

Shunisi alohida diqqatga sazovorki, “Turkiy Guliston...” da tarbiyaviy ishlar bugun deyarli unutilib borayotgan diyonat, sa’y va g’ayrat, riyozat, shijoat, qanoat, sabr, hilm, nafs, vijdon, iffat, hayo, viqor, hivzi lison, munislik, xayrixohlik, oliyhimmatlik kabi yuksak axloqiy tushunchlar (ilmni egallash va vatanparvarlik g’oyasi bilan chambarchas aloqada); zulm, nifoq, ta’ma, hasad, loqaydlik, g’iybat, haqorat, uyatsizlik, namimat (chaqimchilik), adovat, xasislik, vijdonsizlik, johillik, g’azab, xiyonat singari shaxs tabiatidagi yomon xulqlar (millat va vatan saodatiga e’tiborsizlik va bepisandlik bilan bog’langan holda) muhim ijtimoiy muammo sifatida talqin etiladi. Ularning inson hayoti va taqdiridagi o’rni va rolini muallif lo’nda, aniq va muxtasar ravishda talqin qiladi. Bu axloq luzumlarini chuqur o’zlashtirish bugungi yoshlar uchun ham, shubhasiz, muhim ahamiyat kasb etadi⁷.

⁴ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/zamonaviy-o-zbek-she-riyati/abdulla-avloniy-1878-1934>

⁵ A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova. O’zbek musiqasi tarixi. — T.:«Fan va texnologiya», 2018, 204+12 bet.

⁶ Turkiy guliston yoxud axloq: Ibratli hikoyalar/Abdulla Avloniy.—T.: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.-96 b.

⁷ <https://cyberleninka.ru/article/n/abdulla-avloniy-chin-ma-noda-muallim>

Asar quruq pand-nasihatlardangina tashkil topmay, undagi qator fikr, g‘oyalarda millat kelajagi haqidagi qayg‘urish, vatan istiqboli haqida o‘ylash, el va yurtga sodiq, vatanparvar yoshlarni tarbiyalashga birinchi darajali e‘tibor berish kerakligi asarning g‘oyaviy-badiiy mazmunida alohida o‘rin tutadi.

“Men xastayamu millatim o‘lmish nega bemor?!“⁸, – degan savolga butun asar davomida javob berishga intiladi.

Asardagi barcha naql-hikoyatlar g‘oyasidan kelib chiqadigan badiiy mantiq shuki, insonni barkamol etish va millatni ravnaq toptirishning asosiy yo‘li – har bir shaxsning yuksak axloqli va ma‘naviy go‘zal, ilmi va ma‘rifatli bo‘lishiga erishishdan hamda butun kuch-quvvat, aql-zakovat, bilimu idrok, aqchayu iqtisod – barchasini vatan ravnaqi va xalq saodatiga yo‘naltirishdan iboratdir.

Asarda XX asr boshlaridagi milliy uyg‘onish ruhi, ayniqsa, vatanga, millatga sodiq farzandlar tayyorlash zarurligi o‘tkir qo‘yilgan. “Amerikaliklar bir dona bug‘doy ekub, yigirma qadoq bug‘doy olurlar. Ovrupalilar o‘zimizdan olgan besh tiyinli paxtamizni kelturib, o‘zimizga yigirma besh tiyinga soturlar! Ammo bizlar osiyolilar, xususan, turkistonlilar dumba sotub, chandir chaynaymiz. Qaymoq berib, sut oshiyimiz, non o‘rniga kesak tishlaymiz!“⁹ degan fikrlar ulug‘ adib Abdulla Avloniy asr boshidayoq bu masala xususida nechog‘lik chuqur va teran mushohada yuritganini ko‘rsatib turibdi.

Hozir alohida iftixor bilan takrorlayotganimiz – muqaddas hadisda aytilgan “Xubbul vatan-minal iymon” – “Vatanni sevmoq iymondandir” degan fikrga ham Abdulla Avloniy o‘z asarida alohida o‘rin ajratgan. Yoxud yana bir misol. “Hifzi lison deb har bir millat o‘z ona tili va adabiyotining saqlamagani aytilur, - deydi Abdulla Avloniy shu asarida. Milliy tilni yo‘qotmak millatning ruhini yo‘qotmakdur. Tilimizning yarmiga arabiy, forsiy ulangani kamlik qilub, bir chetiga rus tili ham yopishdurmakdadurmiz. Durust, bizlarga hukukatimiz bo‘lg‘on rus lisonin bilmak hayot va saodatimiz uchun osh va non kabi keraklik narsadur. Lekin o‘z erkimizga ishlatmak va so‘zlamak lozimdur“¹⁰.

Avloniyning asr boshidagi bu xasratli nidosi buyuk bobolarimiz ruhi yanglig‘ turkistonliklar boshi uzra hamon charx urib yuribdi.

Axloqiy-falsafiy mazmunga ega bo‘lgan “Turkiy Guliston yoxud axloq” badiiy teran va go‘zal asardir. U “Axloq”, “Tarbiya”, “Yaxshi xulqlar”, “Yomon xulqlar” deb nomlangan dolzarb mavzularni hayotiy misollar yordamida keng yoritgan. Ularning ichida har bir axloqiy tushunchani yuritishga alohida parcha ajratiladi va u mo‘jaz naql, ixcham hikoyatlar bilan bezaladi, pedagogik mazmun badiiy va tarixiy obrazlar vositasida yanada mustahkamlanadi¹¹.

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ta‘kidlagan edilar: “Barchamiz yaxshi tushunamiz, ta‘lim – tarbiya – har qaysi davlat va jamiyatning nafaqat bugungi, balki ertangi kunini ham hal qiladigan eng muhim va ustuvor masaladir. Taraqqiyotning tamal toshi, millatni buyuk qiladigan kuch ilm-fan va ta‘lim-tarbiyadir“¹².

⁸ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-avloniy-1878-1934/abdulla-avloniy-turkiy-guliston-yoxud-axloq>

⁹ <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/Abdulla-Avloniy-milliy-uyg-onish-davri-o-zbek-pedagogikasining-asoschisi.htm>

¹⁰ https://journals.uz/wp-content/uploads/2020/10/conf_21_2020/8.Adabiyot_1_qism.pdf

¹¹ <https://arxiv.uz/uz/documents/slaydlar/adabiyot/abdulla-avloniy-3>

¹² <https://president.uz/oz/2049>

Tarbiyani tug‘ilgan kundan boshlamoq, vujudimizni quvvatlantirmoq, axloqimizni kuchlantirmoq, zehnimizni rivojlantirmoq lozim. Tarbiya – pedagogika, ya’ni bola tarbiyasining fani demakdir. Bolaning salomat va saodati uchun yaxshi tarbiya, tanni pok tutmoq, yosh vaqtida maslakni tuzatmoq, yaxshi xulqlarni o‘rgatmoq tabiblardek kabiturki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilg‘oni kabi tarbiyachi bolaning vujudidagi jahl markaziga “yaxshi xulq” degan davoni ichidan, “poklik” degan davoni ustidan berib katta qilmog‘i lozimdir¹³.

Insonlarni saodati abadiyadan mahrum qiladurgan, janobi Haq qoshida va xalq nazarida mazmum, hayoti jovidonimiz uchun masmum bo‘lgan axloqi zamimlar: yomon xulqlarning fanoliqlarini, yaxshi xulqlarning go‘zalligini insof muvozanasi ila o‘lchab, vijdon muhokamasi ila tahqiqlab, yaxshilarini tinglab amal qilmak, yomonlarini anglab, hazar qilmak lozimdur. Zeroki, insonning izzati, dunyoning lazzati yaxshi so‘zlarni eshitub va ko‘rub hissa olmak, yomon va zararlilarini uqub, bilub o‘zini tiymak, qo‘ldan kelguncha xalq va millat foydasiga tirtishmak va bu fano dunyodan yaxshilik otini olub ketmaktadur. Chunki har narsaning haddan ortuqchasi isrofdur. Lekin yaxshilik va yaxshi sifat qancha ko‘p bo‘lsa, shuncha mamduh va maqbuldur. Rasuli akram nabiiyyi muhtaram sallollohu alayhi vasallam afandimiz: «Bandalarning yaxshirog‘i bandalarga foydali bo‘lganidur», – demishlar¹⁴.

Darhaqiqat, Abdulla Avloniyning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarini darsliklar orqali kichik maktab yoshidan bosqichma bosqich o‘rgatib borsak, bugungi kun ta’lim-tarbiyamizda uchrayotgan noxush holatlarga ma’lum darajada yechim topgan bo‘lardik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. - Toshkent: “O‘zbekiston” – 2019.
2. Shavkat Mirziyoyevning «Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash – davr talabi» mavzusidagi anjumanda so‘zlagan nutqi. 15.06.2017.
3. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn]: risola./Olim Oltinbek. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022 – 156.
4. Turkiy guliston yoxud axloq: Ibratli hikoyalar/Abdulla Avloniy. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004.-96 b.
5. A.Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” T: “O‘qituvchi” – 1992.
6. A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova. O‘zbek musiqasi tarixi. –T.:»Fan va texnologiya», 2018, 204+12 bet.
7. Dinshunoslik asoslari: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent Islom Universiteti nashriyot – matbaa birlashmasi. Toshkent – 2013.
8. Gaynazarova, G. A., & Bahronovna, I. Z. (2023). Mediasavodxonlikning yosh avlod ma’naviyatiga ta’siri. World of science, 6(11), 123-128.
9. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/Abdulla-Avloniy-milliy-uyg-onish-davri-o-zbek-pedagogikasining-asoschisi.htm>

¹³ <https://hikmatlar.uz/quote/774>

¹⁴ https://n.ziyouz.com/books/axloq_va_odob/Abdulla%20Avloniy.%20Turkiy%20Guliston%20yoxud%20axloq.pdf

10. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-avloniy-1878-1934/abdulla-avloniy-turkiy-guliston-yoxud-axloq>
11. <http://jadidlar.uz/jadids/abdulla-avlonii-10>
12. Parpiyev Odil Olimovich. (2023). MAKTABGA TAYYORLASHNING ILMIY PEDAGOGIK ASOSLARI. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 876–881. <https://doi.org/10.54613/ku.v1i1.748>
13. Parpiyev, O., & Pozilov, H. (2023, June). BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA TOPISHMOQLARNING AHAMIYATI. In Конференция: Союз Науки и Образования (Vol. 5, No. 2, pp. 63-74).
14. Parpiyev Odil Olimovich, & Raupova Laylo Rakhimovna. (2024). Stages and Peculiarities of Increasing Written Literacy in Primary Education. International Journal of Formal Education, 3(2), 62–64. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/2061>
15. Парпиев, О. . (2024). Повышение грамотности письменной речи учащихся на уроках родного языка на основе передовых педагогических технологий. Общество и инновации, 5(2/S), 146–152. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol5-iss2/S-pp146-152>